

KAFKASYA'DA GERİ DÖNÜŞÇÜ KOSOVALI ÇERKEZLER ÖRNEĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA; MAFEHABLE¹

Betül KURŞUN

Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, Girişimcilik Bilim Dalı
betulkurashin@gmail.com

Özet

Kuzey Kafkasya hemen anlaşılmasın karışık bir etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip, tarih boyunca birçok medeniyetin uğrak yeri olmuş ve pek çok kavmin kültürel mirasını günümüze taşımıştır. Birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık yapıları bölgelerinden biri olmuştur. Çerkezler (Adigeler), Kuzey Kafkasya dağlarının otokton halklarından olup, 1864 sürgününe kadar bölgenin Kuban adı verilen kuzey batısında yaşamakta idiler. Bu araştırmada Kafkasya ile ilgili coğrafi, etnik ve linguistik tanımlamalar yapılarak, büyük sürgünden sonra Balkanlarda Kosova'ya yerleşmiş olan Adigelerin² anavatanlarına dönüş hikâyeleri ve karşılaştıkları sorunlara yer verilmiştir. Büyük bir kısmı eski Osmanlı coğrafyasında yaşamakta olan bir halk için deneme ve belki de teşvik edici bir ilham olabilecek bu deneme ve sonuçları geri dönüşün sürdürülebilirliği açısından ilginç durmaktadır. Kosovalı dönüşçülerin ve yerleştikleri Mafehable denemesi aslında artık gidenlerin torunlarının kalanların torunları ile etnik köken dışında aynı olmadıklarını da göstermiştir. Karşılaşılan idari ve siyasi sorunlar kadar kültürel sorunlar da mevcuttur.

Kavramlar: Kafkasyalılık, Çerkez Kimliği, Diaspora, Zorunlu Göç, Dönüşçülük, Kosovalı Dönüşçüler, Mafehable.

A RESEARCH STUDY ON THE CASE OF THE RETURNING KOSOVAN CIRCASSIANS IN CAUCASUS: MAFEHABLE³

Abstract

North Caucasus has been one of the most complex-structured regions of the world with many ethnic and socio-cultural structures that cannot be explored at a glance; and has been a frequent destination for many civilizations throughout history and has preserved the cultural heritage of many nations that have transformed the region into a political influence area, and has been inhabited by more than forty ethnic group who speak different languages. The Circassians (Adygeans) are one of the autochthonous people of the North Caucasus Mountains; and until the 1864 exile, they lived in the north-western part of the region called Kuban. This research makes geographical, ethnic and linguistic definitions regarding the Caucasus; and deals with the stories of Adygeans⁴ who had settled

¹ Mafehable Adige dilinde aydınlık köy anlamına gelmekte olup, çalışmamızda inceleme konusu olan Kosova dönüşçüsü Adigelerin yerleştirildiği köyün adıdır.

² Yugoslavya'da Adigelerin de yaşadığından pek fazla kimse haberdar değilken 1995'te Hasan Mercan isimli bir araştırmacı, Kosova'ya gider ve o dönemler çalıştığı *Çığ* isimli "Kültür Yazım ve Sanat" dergisinde Adige asıllı Prof. Dr. Muharrem Yusuf Tsey'den edindiği belge ve bilgilerle hareket ederek çalışmalarına da bu makaleye konu olan Adige adlı köyden başlamıştır.

³ Mafehable, the subject of our study, is the name of the village where the Adygeans returning from Kosovo were settled, and it means 'the bright village' in the Adygean language.

⁴ While a lot of people were not aware of Adygeans living in Yugoslavia, a researcher named Hasan Mercan went to Kosovo in 1995, and began his studies in a village called Adige, covered in this article, based on the

in Kosovo in the Balkans after the great exile, returning to their homeland and the problems they have encountered. This study and its consequences worth noting in terms of the sustainability of the return; and may become an inspiration for these people, majority of whom live in the ex-Ottoman geography. Those returning from Kosovo and their experience in Mafahable where they settled down, in fact, have shown that the descendants of the departers are no longer the same as the descendants of those that stayed, except for their ethnicity. There also encounter cultural problems as well as administrative and political problems.

Keywords: Being Caucasian, Circassian Identity, Diaspora, Forced Migration Concept, Homeland Returners, Kosovar Circassians Returners, Mafehable

1.Giriş

Aradan geçen yaklaşık yüz elli üç yıllık süreç içerisinde 1864 olaylarına ilgi son zamanlarda bir dereceye kadar artmış olsa da hâlâ konunun hak ettiği akademik ilgiyi gördüğünü söylemek zordur. Bu konu, Yakın Çağ tarihi üzerine çalışan birkaç tarihçi dışında dönem üzerine çalışan tarihçilerin ilgi alanlarından biri hâline gelememiştir. Tartışmalı gerçekliği sağlam dayanaklardan yoksun sözde Ermeni soykırımı ile karşılaştırıldığında 19.yüzyılın en büyük trajedisi olan bu büyük ve en önemli olay, siyasi ve belki de dini sebeplerle görmezden gelinmiştir. Bu konunun nedenleri hakkında bu araştırmanın asli konusu spesifik olarak anavatana dönen Kosovalı Adigeler ve onların kültürel, siyasi, iktisadi adaptasyonlarına ve karşılaştıkları sorunlarına dönük olduğu için değinilmeyecektir. Ama umulur ki bu konuda araştırma ve çalışmalar artsın ve genelde bütün Çerkezlerin özelde ise çalışmamıza konu ettiğimiz Adigelerin yüreklerine biraz da olsa su serpilsin.

Adigelerin 1864 yılında Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine yoğun ve ağır biçimde sürgünü tarihin acı ve yeterli alakayı görememiş sayfalarından biridir. Konu bugüne kadar tüm yönleriyle işlenmemiştir. Tarihin bir dönemine damgasını vuran ve başta Kafkasya olmak üzere Osmanlı-Rus-İngiliz ilişkileri açısından büyük önem taşıyan bu olayı kapsamlı olarak irdeleyen eser azlığı garip fakat gerçek bir durumdur. Bilindiği gibi 21 Mayıs 1864 tarihi, Adige boylarınca on yıllardır sürdürülen direniş savaşlarının son bulunduğu zamandır. Bu tarihten itibaren başlayarak devam eden kitlesel sürgün, Osmanlı topraklarının Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'daki vilayetlerine yönlendirilmiştir. Bu zoraki ve plansız göç uygulaması ve sonuçlarıyla tarihin en büyük dramlarından birine dönüşmüştür (Aslan, 2006: 1). 1864 Çerkez Sürgününü hatırlamak, toplumsal hafızanın yeniden yapılanmasını kolaylaştıracağı ve Çerkez Adigeleri anavatanları konusunda bilinçlendirip hak sahibi

documents and information he obtained from Prof. Dr. Muharrem Yusuf Tsey, an Adygean descendant, in a "Culture, Literature and Art" magazine called *Çığ* that he worked at in those days.

yapacağı için de sonuçları açısından oldukça önemli durmaktadır. Bu yüzden Mafahable örneği Çerkez-Adige toplumsal bilinci açısından sadece birkaç yüz kişinin anavatana dönüşünden çok daha fazlasını ifade etmektedir.

2. Kafkasya

2.1. Kafkasya'nın Sınırları ve Tanımlar

Kafkasya doğuda Hazar denizinden başlayarak batıda Azak denizi ve Karadeniz'e kadar uzanan; kuzeyini şimdilerde Rus bozkırları tarihsel anlamda Deşt-i Kıpçak, güneyini ise Kafkas sıradağlarının ve Karadeniz'in oluşturduğu kıta koridorudur. Doğudan batıya doğru Dağıstan, Çeçenistan, İnguşya, Osetya, Kabardey-Balkar, Karaçay - Çerkez, Adıgey ve Abhazy Cumhuriyetlerinden oluşan Kafkasya, 41-45. kuzey enlemleri ile 38-48. doğu boylamları arasında, Avrupa katısının güney doğusunda yer alır. Yine de bu tanımlama dar anlamdaki Kafkasya'yı ifade eder zira Kafkasya geniş anlamda Kafkas dağlarının ötesini de kapsar zira aynı kültür ve eko-sisten dağların ötesinde de devam etmektedir. Geniş ve dar anlamdaki Kafkasya tanımı için "Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar" adlı makalesinde Yılmaz ve Kılıçoğlu şu tanımı yapmaktadır;

"Kafkasya'nın coğrafi, kültürel ve siyasi sınırlarını belirlemek zordur. Ancak genel kabul görmüş değerlendirmelerde dar ve geniş anlamda iki tanımlama mevcuttur. Dar anlamda Kafkasya Kafkas sıradağlarının yakın çevresidir ve kuzeyinde otantik olarak Çeçen, İnguş, Balkar, Kabartay, Karaçay, Çerkez, Adige, Oset, (kuzey Osetya) Avar, Dargin, Kumuk, Lezgi, Lak ve Tabasaran ve Dağıstanlı diğer küçük muhtelif halkları barındırır. Güneyinde ise batıdan doğuya sırasıyla Abazaları, Gürcüleri, Osetleri (Güney Osetya) Ermenileri ve Azerbaycan Türklerini barındırır. Geniş anlamda ise Kafkasya Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan ve Güney Rusya'dan başlayarak İran sınırları içerisindeki Güney Azerbaycan'ı ve Türkiye cumhuriyetinin kuzeydoğusundaki Artvin, Ardahan, Kars ve Iğdır'ı da kapsar. Çok ilginçtir geniş anlamdaki Kafkasya coğrafi bölgesi Hazar Kağanlığının 400 yılı aşkın bir süre hüküm sürdüğü coğrafya ile büyük ölçüde örtüşür. Aslında bu topraklar söz konusu devlet dışında da bilinen insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman tek bir yönetimin altında kalmamıştır." (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015:174- 175).

Biz bu çalışmada dar anlamdaki Kafkasya tanımına bağlı kalacağız ve aynı anlamı veren Otantik Kafkasya tabirini de kullanacağız. Otantik Kafkasya'nın bu günkü toplam yüzölçümü yaklaşık 140 bin km² olup, Müslüman yerli nüfusun 5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu tarife göre Kuzey Kafkasya denildiğinde, bugün tamamı Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan 7 bölge kastedilir. Bunlar Krasnodar krai içinde yer alan ve sınırları adeta ABD'deki Kızılderili rezervasyonları gibi çizilen sözde özerk Adigey cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Cumhuriyetleridir. Oysa büyük sürgünden önce Krasnodar eyaletinin (Rusça özerk il anlamında olan *krai* yerine kullanılmıştır) tamamı Adige bölgesi idi ve Kuban olarak anılıyordu. Adige halklarının anavatanı olan bu topraklar maalesef artık Ruslaştırılmış vaziyettedir ve mevcut Adigeler bölgede nüfus olarak çok küçük bir azınlığı temsil etmektedir.

Güney Kafkasya ise Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Abhazya, Acara, Dağlık Karabağ, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya bölgesinden oluşmaktadır (Tavkul, 2009: 51). Güney Kafkasya'nın literatürdeki asıl adı Kafkas Ötesi'dir. Rusların bu bölgeye verdikleri Zakavkaz, İngilizlerin verdikleri Transcaucasus, Osmanlı ve Arapların verdikleri Maverai-i Kafkasya tabiri Güney Kafkasya değil, Kafkas Ötesi anlamındadır (Tavkul, 1997: 11). Kafkasya ismi 19. yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Eski Arap coğrafyacıları burayı Cebelül-elsan yani diller dağı şeklinde tanımlamışlardır. Zira farklı diller konuşan pek çok halk yaşamakta idi.

Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olmuş ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşımış, birbirinden farklı dilleri konuşan kırktan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir. Kafkasya'da mevcut durumda halkların konuştuğu dilleri altı grupta toplayabiliriz.

Bunlar; 1) Otantik Kafkas Dilleri 2) Altay Dilleri 3) Slav Dilleri 4) İrani Diller 5) Sami Diller 6) Ermenice⁵

Bunların arasında Kafkas Dilleri bölgenin en eski ve en otantik halklarının dillerinin olduğu grup olduğu için diğer dillerden farklılık da arzeder. Ama bu dil grubundaki elliyi aşkın dilin

⁵ Ermenice dil bilimcilerince Hint Avrupa dillerine dâhil edilmekle birlikte tarihsel süreç içinde geçirdiği değişiklikler ve kopukluklar ve bulunduğu grupta yakın akraba bir dilin mevcut olmaması nedeniyle bağımsız olarak değerlendirilir. Ermenice bölgenin eski dillerinden olmakla birlikte bugün konuşulan Ermenice bölgeye Ruslarca göçü teşvik edilen Ermenilerce 18. yy dan sonra gelmiştir.

aynı kökten çıktığı konusu tartışmalıdır (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015: 179). Yine de Kafkas dillerini konuşan Çerkezler büyük sürgünle birlikte bu coğrafyadaki baskın olma özelliklerini nüfusça kaybetmişlerdir. Çerkezistan olarak da anılan Kuban topraklarında artık baskın dil tamamen Rusçadır.

“Genel Kabul görmüş teorilere göre Kafkas Dilleri üçe ayrılır ve bu ayırım büyük ölçüde coğrafidir. Aynı kökten çıkmış olduğu olgusu bu gruplar için daha muhtemel görünmektedir. Bunlar; 1) Kuzeybatı Kafkas Dilleri – Pontik Diller 2) Kuzeydoğu Kafkas Dilleri – Nakh Dağıstan Dilleri 3) Güney Kafkas Dilleri – Kartvelyan Diller Birinci grupta yer alan en başlıca diller Adige ve Abhaz dilleridir. Bunlar günümüzde karşılıklı anlaşılabilirlikleri (mutual intelligibility) olmayan tamamen bağımsız dillerdir. Bu iki dil grubunu Kafkas dağları da coğrafi olarak ayırır. Abhaz dilleri Kafkas dağlarının güneyinde bugünkü Abhazya’da konuşulurken Adige dillerinin konuşulma alanı dağların kuzeyidir. Tarihi Kuban bölgesinin 19. yüzyıla kadar bu dilleri konuşan 12 kabileye yurt olduğu bilinmektedir. Bu iki dil grubunu birbirine bağlayan ve adeta bir geçiş dili özelliği olan Ubuçça ise artık yok olmuş diller sınıfındadır ve konuşanı kalmamıştır. Bugün itibarıyla Adigece (batı ve doğu lehçeleri birlikte) Kuzey Kafkasya’da üç ayrı cumhuriyette değişik varyantlarıyla 650 bin kişi tarafından halen konuşulmaktadır. Tarihsel süreçte bu 12 Çerkez kabilesinin ortak dili olmuştur.” (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2015: 179).

Rusların emperyalist yayılcı politikasının Kafkasya’ya dayanmasıyla burada ki halklar, uzunca yıllar Rus Çarlığına karşı özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele sürecinde, Çerkezler çok kötü süreçler yaşamış ve Kafkasya’da etnik temizliğe varan savaş metotları uygulamışlardır. Sonuç olarak, Çerkezler, 21 Mayıs 1864’te bu eşit olmayan savaşta mücadeleyi kaybetmişler ve nüfuslarının önemli bir kısmı savaş kurbanı olmuştur; geri kalan nüfus ise, Rus işgaline ve kalıcılığına karşı bir tehdit unsuru olarak görüldüğü için Kafkasya dışına, özellikle Osmanlı topraklarına sürülmüştür (Aslan, 2006: 1).

Tablo 1’deki nüfus verilerine göre Kuzey Kafkasya nüfusunun yaklaşık 1/3’ü Ruslardan oluşmaktadır. Zaten hali hazırda her federe cumhuriyette belirgin bir Rus nüfusu da bulunmaktadır. Bölgedeki her yönetim birimi farklı etnik unsurlardan oluşmaktadır. Kabartay Balkar Cumhuriyeti’ne baktığımızda; 1989 yılında Kabartayların nüfusu %50’nin altındayken yıllar içerisinde 2002 yılında %55’e, 2010 yılında da %57’ye yükselmiştir. Aynı dönemde Rus nüfusu ise %32’den %22’ye gerilemiştir. Bu eğilim Rus nüfusun artık özerk Kafkas

cumhuriyetlerinde yaşama konusunda kendilerini rahat hissetmediklerini de göstermektedir. Rus nüfusun bölgeyi terk etmesi durumu en fazla Dağıstan ve Çeçenistan'da yaşanmıştır.

Tablo 1. Kuzey Kafkasya Bölgesinde Yaşayanların Etnik Yapısı (2010)

ETNİK KÖKENİ	BÖLGEDEKİ NÜFUSU	BÖLGE NÜFUSUNDAKİ ORANI %
RUS	2.743.000	29.9
ÇEÇEN	1.485.000	16.2
AVAR	785.000	8.5
KABARTAY	511.700	5.6
DARGİN	488.800	5.3
OSET	476.500	5.2
İNGUŞ	462.200	5.0
KUMUK	399.100	4.3
LEZGİ	259.500	3.9
KARAÇAY	187.600	2.0
LAK	148.00	1.6
BALKAR	106.800	1.2

Kaynak: <http://vestnikkavkaza.net/analysis/society/6671.html>

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da baş gösteren etnik çatışmalar bu bölgeyi dünyanın gündemine sokmuştur. Önce Güney Osetya ve Abhazya'da meydana gelen bağımsızlık hareketlerini Oset - İnguş etnik çatışması izlemiş, bu arada Karaçay-Malkarlılar ile Kabardeyler ve Rus Kazakları arasındaki küçük çatışma ve gerginlikler de her an patlayabilecek büyük bir etnik çatışmanın habercisi olmuştur. Dağıstan'da Kumuklarla Avarlar arasındaki etnik çatışmaları Lezgilerin Azerbaycan'dan toprak talep etmeleri izlemiş ve nihayet Çeçenlerin Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle, Kafkasya'da yıllarca süren ve yüzbinlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan şiddetli savaşlar baş göstermiştir. Gerek Abhaz - Gürcü savaşına, gerekse Çeçen ve Rus savaşına Kafkasya'nın her tarafından gönüllü savaşçıların katılması, bir yandan Kafkasya halkları arasındaki Birleşik Kafkasya idealinin yaşadığını göstermekte bir yandan da etnik menfaatler yüzünden Kafkas halkları birbirinin karşısına çıkmaktadır. Bu ikileme hangisinin ağır basacağı Kafkasya'nın geleceği belirlemede önemli olacaktır diye düşünmekteyiz. Ayrıca bu tarz bir birliğin sağlanması Rusya tarafından engellenmekte ve kuzey Kafkasyalı kardeş halklar birbirlerine düşürülerek Rusların hakemliğine ve idaresine mecbur bırakılmaktadırlar. Bu yüzden Kafkasya halkları arasındaki ayrılıkçı hareketler desteklenmekte ve Kafkasya halkları farklı etnik gruplara bölünerek her biri diğerine karşı kışkırtılmaktadır. Tarihi açıdan bölgenin demografik yapısı, Adige (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Besleney, Kabardey vs.)- Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton

halklar ile Türk kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İrani (Indo-Aryan) bir halk olan Osetlerden oluşmaktadır. Bu etnik köken farklılıklarına rağmen bu halkları coğrafya adetler kültür ve ortak değerler birleştirmektedir. Bu bölgenin insanları, kader birliği etmiş. Tarih boyunca meydana gelen sosyolojik süreç neticesinde oluşmuş ortak hayat tarzını, ortak dünya görüşünü, âdet ve geleneklerini, folklor değerlerini ifade eden ortak bir Kafkas Kültürü'nü de yaratmışlardır (ASLAN, ty, 2). Rusların bölgeye gelişine kadar bu halklar korporatif üst kimlikleri ile hareket etmişler ve hatta Rus ordusuna karşı da mücadelelerin aynı bayrak altında yürütmüşlerdir. Nitekim 1917 Ekim devrimi sonrası birleşerek Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini kurmuşlardır ama maalesef bölgeden çekilen çarlık ordusunun yerine kızıl ordunun gelmesiyle bütün Kuzey Kafkas halklarının katılımıyla oluşan bu yapı uzun ömürlü olamamıştır.

3. Adigeler

Adigeler Türkiye'deki genel kabul görmüş tanıma rağmen kendi aralarında ve dillerinde Çerkez tanımını kullanmazlar zira her Adige'nin bir Çerkez⁶ olduğunu ama her Çerkezin bir Adige olmadığını düşünür ve söylerler. Bu elbette Çerkez tabirinin daha kapsayıcı olmasından ötürüdür. Çünkü Çerkezlilik kuzey Kafkasyalı bütün halkları kapsamaktadır ve Adigeler bu halklardan sadece birisidir. Aslında Çerkez tanımı da linguistik ve tarihsel süreç baz alındığında bir Türk ve Türkçe tanımlamasıdır. İlginçtir üst bir kimliği ifade ettiği için diaspora koşullarında güçlüklerle korunmaya çalışılan bir kültürel kimliğin ifadesi olarak yıllar içerisinde onlar tarafından da benimsemiştir. Hatta kültürel ve coğrafi kapsayıcılığı ile bu tanıma giren farklı etnik kökenden gelen Kuzey Kafkasyalı halkları da Çerkezlilik adı altında bir ölçüde birleştirmiştir. Şaşırtıcıdır hâlihazırda Türkiye'de yaşayan Türk etnik kökeninden gelen Karaçay, Balkar ve Kumuk gibi Kuzey Kafkasyalı halklar da kendilerini Çerkezlilik tanımı içine katarlar ve farklı görmezler. Türkiye'de hal böyleyken anavatanda bu kardeş halkların yapay sorunlarla karşı karşıya getirilmek istenmesi ise üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Sonuç olarak, bugün Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkasya kökenli topluluklar için, kültürel kimliğin ve coğrafi kökenin ifadesi olarak Çerkez olduğunun söylenmeye devam etmesi önemli bir kimlik stratejisi haline gelmiştir.

⁶ Çerkez yazımının tercih edilmesi TDK'nın Türkçe yazım kuralları için sabitleştirdiği form olması nedeniyle. Orijinal tanıma yakın olan Çerkes formu da kullanılmakla birlikte tarafımızca standardizasyon açısından bu çalışmada Çerkez denmesi tercih edilmiş ve uygun görülmüştür.

“Çerkez” tabiri⁷ büyük bir ihtimalle Türkler tarafından kullanılmış ve bilahare Araplar ve Batılılar tarafından da benimsenerek, Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan Kuzey Kafkasya'nın otokton halklarını tanımlamak için kullanılmıştır (Berzeg, 1990: 48). Bu halkların batıda Kuban bölgesinde (bugünkü Krasnador bölgesi) yaşayanları olan Adigeler, 12 alt kabileye ayrılırlar. Batılılar onların ülkelerini Çerkezya kelimesinden adapte ederek Circassia, yaşayanlarına de Circassien diyerek ifade etmişlerdir. Osmanlı kaynaklarında diğer Kafkas halkları ile birlikte Çerkes-Çerakis tabiri kullanılmıştır. Araplar da dillerinde ç sesi olmadığı için Şerkes- Şerakis olarak telaffuz etmişlerdir. Adigeler diğer Kafkas halkları gibi İslam dinine inanırlar. Rus işgali sonrası Hristiyanlaşmış küçük gruplar istisnaidir. Bunlarında topraklarını terk etmek zorunda kalmamak adına mecbur kaldıkları düşünülmektedir. İslam öncesi pagan dinleri ise üç inanç üzerine kuruludur. Birincisi inançlar, ikincisi ibadetler, üçüncüsü de ahlakıdır. Bunların dışında büyü, sihir, tılsım, fal vb. batıl itikatlar ve kutsal tasavvuru içinde ele alınabilecek tabiattaki çeşitli varlıklarla ilgili kültleridir.

Literatürde üç tanım mevcuttur: İlki Kuzey Kafkasya halklarının tamamını Çerkez olarak kabul etmektedir; ikincisi Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adigeler, Abhazlar ve Ubıhların Çerkez olduklarını iddia etmektedir; üçüncüsü ise Çerkezlerin sadece Kuzey-Batı Kafkasya halkı olan Adigeleri ifade ettiği yönündedir (Aksamaz, 2000: 44). Türkiye'deki Çerkezlik ilk tanıma göre oluşmuştur ve bütün kuzey Kafkasyalı halkları kapsar. Bir diğer deyimle Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilen tüm halklar, Çerkez olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Adigeler, Ubıhlar, Abhazlar, Abazinler, Dağıstanlılar, Nogaylar, Çeçenler, Osetler, Karaçaylar ve Balkarlar Türkiye'de yaşayan Çerkezleri oluşturmaktadır (Doğanay, 2015: 367). Toplumsal tabakalaşma sürecinde bakılırsa olaya; Adige Çerkezler dört sınıfa ayrılır: Prenslar, Uzden, Hür halklar ile köle ve esirlerdir. Soyluların kölelerine karşı zaman zaman acımasız oldukları ve bu durumda kölelerin efendilerine karşı kinlenerek karşı mücadeleye kalkıştıkları, Uzunyayla Çerkezlerinde de zaman zaman su yüzüne çıktığı görülmektedir (Yüksel,2015: 10).

16. yy.'ın sonlarına doğru İslam dini, Kuzey Kafkasya'ya tam anlamıyla hâkim olur. Kuşkusuz bunda Osmanlı yönetiminin etkisi göz ardı edilemez. 18. yy.'ın ikinci yarısından sonra ise Ruslar, tehdit olarak gördükleri ve Osmanlıyı destekleyeceklerini düşündükleri bu Müslüman halkları bölgeden çıkarmaya başlamışlardır (Kaya, 2007: 60). Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'ya doğru gerçekleşen Müslüman halkların sürgünü, 1787'de başlamış ve 20.

⁷ Türkçe asker ve savaşçı anlamına gelen ‘çeri’ ve kişi anlamına gelen ‘kes’ kelimelerinden oluştuğu yönündeki sav bu düşüncüyü desteklemektedir.

yy.'ın başlarına kadar devam etmiştir. Rus İmparatorluğu'nun amacı, halifelik makamını da elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kafkasya'daki Müslüman halkların üzerinde sahip olduğu gücü ve etkiyi kırmak olmuştur (Yel ve Gündüz, 2008: 951). Karadeniz'e hâkim olarak sıcak denizlere inmeyi ve Doğu'daki ticaret yollarını ele geçirmeyi planlayan Rus İmparatorluğu için Kafkasya, stratejik bir öneme sahiptir (Berzeg, 1996: 17'den aktaran Yel ve Gündüz, 2008: 952). Ayrıca daha güneye inerken arkalarını sağlama almayı istemektedirler. 1783'te Kırım'ı işgal eden Rus İmparatorluğu, Kafkasya'ya girmiş ve böylece Çerkezler ile Ruslar arasındaki savaş başlamıştır. 14 Eylül 1829'da Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Edirne Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte, Osmanlı Devleti Kafkasya ve Gürcistan'daki egemenlik haklarını Rusya'ya bırakmıştır (Yel ve Gündüz, 2008: 953). Paris Antlaşması uyarınca Karadeniz'in tarafsız bir deniz haline gelmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetini tamamen yitirmesi üzerine, Rus İmparatorluğu, Kafkas halkları üzerinde baskı politikası uygulamaya başlamıştır. Söz konusu politika üç ayaktan oluşmaktadır: Sürgün, Asimilasyon ve Hıristiyanlaştırma. Diğer bir ifadeyle, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkezler ya asimile olacak ya da yaşadıkları toprakları terk edeceklerdir (Yel ve Gündüz, 2008: 953-954). Böylece Kafkasya Ruslaştırılmaya da çalışılıyordu. Sürgünü kabul eden Çerkezlerin boşalttıkları yerlere Kossak civarından Rus ve Hristiyan köylüler yerleştirilmiştir (Yel ve Gündüz, 2008: 956). Ne sürgünü ne de asimile olmayı kabul etmeyip direnenler de ya ölümle ya da Sibiry'a yerleştirilmekle cezalandırılmıştır (Yel ve Gündüz, 2008: 957). Çerkezler için Osmanlı topraklarına yerleşmek dışında bir seçenek kalmamıştır (Kızılkaya ve Akay, 2013: 138- 140). Balkanlardaki ulusalcı hareketi Müslüman unsurlarla dengelemek isteyen Osmanlı İmparatorluğu da, kapılarını Çerkezlere açmayı tercih etmiştir (Kaya, 2011: 80, 81).

Adige-Çerkezler genel bir kabule göre dil temelinde iki ana gruba ayrılırlar:⁸ Batı Çerkezleri ve Doğu Çerkezleri.

3.1. Batı Çerkezleri (Rusya'daki resmî adlandırmaya göre Adigeler ve Şapsığlar)

Abazalar: Çoğunluğu Karaçay-Çerkesya, Adigey⁹ ve Abhazya'da yaşayan Kuzey Kafkas halkı. Abazinler olarak da bilinir.

Abzehler : Diasporadaki en büyük nüfusa sahip olan Çerkes boyudur. Kafkasya'da ise Abzeh ağzı konuşan tek köy Adigey Cumhuriyeti'nde bulunan Hakurine Hable/ (Şovgenovski)'dir.

⁸ <http://www.forumgercek.com/turk-tarihi/121176-cerkesler-print.html>.

⁹ Rusya Federasyonuna Adigey Cumhuriyeti'nin kısaltılmışı olarak kullanılacaktır.

Şapsığlar : Diasporada Şapsığların sayısı da Abzehlere yakındır. Hemen hemen aynı bölgelerde, birçok köyde de karışık olarak yaşamaktadırlar. Şapsığların tarihi topraklarının büyük bölümü bugünkü Adigey Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalmıştır. Adigey'deki küçük bir grup dışında Şapsığlar bugün Krasnodar Krayı'nın Tuapse ve Lazarevsk ilçelerine bağlı köylerde yaşıyorlar (yaklaşık 10 bin). 1924-1945 yıllarında feshedilene kadar Şapsığ Ulusal Rayonu döneminde Şapsığ lehçesinin gelişimi için adımlar atılsa da, Adigey Cumhuriyeti'nin dışında kaldıklarından günümüzde anadillerinde eğitim ve yayın hakkından yararlanamamaktadırlar.

Kuzey Şapsığları, Büyük Şapsığlar, Kuban Şapsığları

Güney Şapsığları, Küçük Şapsığlar, Kıyı Şapsığları, Karadeniz Şapsığları,

Çemguy-Şapsığlar, Pseuşko Şapsığları

Hakuçlar

Bjeduğlar : Nüfusları Kafkasya'da fazla, diasporada azdır.

Çemguylar ya da Temirgoylar: Nüfusları Kafkasya'da fazla iken diasporadaki en küçük Çerkes topluluğudur.

Natuhaylar ya da Natıkuaceler: dillerinin soyu tükenmiştir. Sayıları 1864 sürgününden önce 240 bin olan Natuhaylar Anapa dolayında yaşıyorlardı. Sürgünden sonra Natuhaylar'dan Anapa yakınındaki Hatramtuk köyü kalmıştır. 1864 yılı sonrasında kurulan Hatramtuk köyü 1924 yılında yerinden kaldırılarak, Adigey'in Tahtamukay rayonuna taşınmış ve şimdiki küçük Natuhay köyünü oluşturmuştur.

Hatukaylar: Kafkasya'da kalmadığı için Çerkez diyalektolojisinde adları geçmez ve birkaç köy dışında Kayseri-Pınarbaşı'nda yaşarlar (18 köy).

Mamheğler: Diğer topluluklara karışmışlardır..

Mahoşlar: Diğer topluluklara karışmışlardır.

3.2. Doğu Çerkezleri (Rusya'daki resmî adları Çerkezler ve Kabataylar)¹⁰

Besleneyleler : Türkiye'de ve Rusya Federasyonunda Karaçay-Çerkez bölgesindeki iki köy ile Krasnodar Krayındaki iki köyde yaşarlar.

¹⁰ <http://www.forumgercek.com/turk-tarihi/121176-cerkesler-print.html>.

Kabardeyler (Rusçada Kabardin) : Türkiye’deki Adigeler içinde dillerini en iyi koruyan grup olup en yoğun yaşadığı bölge, esas olarak Kayseri ve Sivas’a bağlı köylerin bulunduğu Uzunyayla ile Maraş-Göksun ilçesidir. 1330’lu yıllarda literatüre giren ‘Çerkes’ kelimesi 14 ve 15.asırlarda sadece Adigeler için kullanılmaktaydı. Bu isim 13. asırdaki politik gelişmelerden, Moğolların Alanlarında sıkıştırıp Türk kavimlerinin Kafkas topraklarına yerleşmeye ve Türkçenin ortak iletişim diline dönüşmesi ve tanımlamaların Türkçeye yapılmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Adige Nüfusunun Ükelere Göre Dağılımı

ÜLKE	NÜFUS
ABD	3.400
BULGARİSTAN	500
GAZZE (İSRAİL)	3.000
IRAK	35.000
İSRAİL	3.000
MISIR	12.000
RUSYA	BİLİNMIYOR
SIRBİSTAN	3.300
SURİYE	36.000
TÜRKİYE	320.000
UKRAYNA	600
ÜRDÜN	78.000
TOPLAM	496.000

Kaynak: https://ioshuaproject.net/people_groups/10161

Tablo 3. Kabardey Nüfusunun Ükelere Göre Dağılımı

ÜLKE	NÜFUS
ABD	3.700
ALMANYA	14.000
ÖZBEKİSTAN	1.400
RUSYA	565.500
SUUDİ ARABİSTAN	24.000
SURİYE	49.000
TÜRKİYE	1.074.000
ÜRDÜN	78.000
TOPLAM	1.809.100

Kaynak: https://ioshuaproject.net/people_groups/10161

Geçmişle kurulan ilişki, kimlik inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tarihte gerçekleşmiş bir olayın, anlatılarla kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşanan ana taşınması, nereye ve neye ait olduğu sorusuna cevap vererek bir kimlik sunmaktadır. Söz konusu olan, toplumsal hafıza üzerine kurulmuş kolektif bir kimliktir. Toplumsal hafızanın önem kazandığı

ve hatta ulusal hafızanın yerini aldığı (Sancar, 2011: 20) 1980’li yıllardan bu yana, tarihin demokratikleşmesi gerçekleşmiştir. Artık, kazananlar yerine mağdurların; gelecek yerine geçmişin; homojenlik yerine dışlananların birlikteliğinin; geçmişle geleceğin kesintisiz devamlılığı anlayışı yerine parçalanmış tarihlerin ortaya çıktığı bir zaman diliminde yaşanmaktadır (Akçam, 2005: 165). «Kimlik» kavramı da dönüşmekte; bireysel olandan kolektif olana geçmektedir ve toplumsal hareketler çerçevesinde Özne’nin Aktör olarak geri dönüşüne şahitlik edilmektedir. Çerkezler damgalanmış Çerkez kimliklerini, ona yeni anlamlar yükleyerek ve geçmişi hatırlayarak, yeniden sahiplenmektedirler (Doğanay, 2015: 5).

4. Diaspora’da Durum

4.1. Kafkasya Özlemi ve Uyanış

Hafıza çalışmalarında, terk edilen yerin hatırası aynı zamanda kaybedilen ilişkilerin, bolluğun ve özgünlüğün de hatırasıdır. Hepsi hayali hafıza tarafından tekrar yaratılır ve üzücü olduklarından ötürü «nostalji» olarak tanımlanırlar (Özyürek, 2001: 133). 1864 Sürgünüyle zorla topraklarından koparıldıklarını ifade eden Çerkezler, hiç tanımadıkları Kafkasya’ya kuşaktan kuşağa aktarılmış bir özlem duymaktadırlar. Oraya dair anlatılan hikâyeler vardır. Dolayısıyla her bir Çerkez, zihninde, belleğinde Kafkasya hayal eder. Kafkasya, adeta bir cennet gibidir. Türkiyeli Çerkezlerin hafızasındaki Kafkasya imajı da aynıdır: Yeşili bol bir doğası olan, cesur insanların yaşamlarını sürdürdükleri, bolluk içerisinde bir coğrafyadır. Masal ülkesi gibidir ve aynı zamanda da ütopyadır onlar için, çünkü ulaşılması zor bir hayal gibi gelir. Kafkasya’yı henüz görmemiş bir Adige’ye atalarının geldiği topraklar sorulduğunda, orayı şimdiki zamanda yer alan ama geçmişe dair bir imge olarak inşa etmektedir. Sürgünden önceki Kafkasya’dır, anlatılan. Her Adige ‘Kafkasya Tanrının kendine ayırdığı yerdir’ söylemini her fırsatta tekrar eder. Söz konusu coğrafya doğasıyla, ölüleriyle ve sürgün öncesindeki yaşam tarzlarıyla donmuş bir şekilde herkesin aklında yer almaktadır. Kafkasya unutulamaz vatan hayalidir. Burada değinmek istenilen konu, terk edilmek zorunda kalınan toprakların, yerleşilen topraklarda yeniden inşa edilmeye çalışılmasıdır. Bu yüzden Osmanlı topraklarının dört bir tarafına yerleştirilen, Adigelerin coğrafi benzerliği olsun veya olmasın Kafkasya’da geldikleri köylerinin kendi dillerindeki adlarını birebir yerleştirildikleri yere de vermelerindeki psikolojinin açıkladığı durum bize bunu net bir şekilde göstermektedir. Hatta her evin bahçesinde onlar için bir dönem kutsal sayılan meşe

ağaçlarının dikilmesi bu benzeştirmeyi kuvvetlendirmektedir. Anıtlar, simgeler, mabetler, logolar ve sokakların veya meydanların isimleri, diasporada yaşayan bir toplumun yerleştikleri topraklara demir atmasını da sağlamaktadır. Bu durum Osmanlı topraklarına göçen hemen hemen bütün Kafkasyalılar için geçerli olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de köy isimlerinin resmi adları Türkçe olsa da, sürgünden sonra yerleştikleri yerlere geldikleri yerleşim adlarını veren Adigeler hala kendi aralarında bu adları kullanmakta ve bugün en genç Adige bile köyünün Adigece ismini bilmektedir. Diasporadaki halk, mekânı yeniden yaratmayı dener çünkü bu sembolik anlamda kendini yeniden üretebilmeyi kolaylaştırır. Genç kuşak, ataları tarafından unutulmuş olan kültüre ve geçmişe dayalı bazı unsurları hatırlayarak yeni bir tarih yazmaktadır. Şimdiki zamanı reddetmekte ve geçmişi hatırlayarak özgürleşmektedir, çünkü baskıya ya da unutturma politikasına karşı tek silahları hafızalarıdır. Kendisini aynı zamanda, Çerkez (Adige) kimliğinin koruyucusu olarak görmektedir. Sahip olduğu hafıza, Sancar (2007: 50- 51)’in deyimiyile, trajik olayları hatırlayan negatif hafıza’dır. 1864 Sürgünü’nü anımsamak, gençler için, özgürleşmenin ve geçmiş travmasından kurtulmanın bir yoludur. Öyleyse, söz konusu yeni nesil özgürlüklerini aktif bir şekilde dile getirerek ve iktidara, tarihe, topluma direnerek, Çerkez (Adige) hareketinin aktörü ve kimliğinin öznesi haline gelmektedir. İlaveten belirtmek gerekir ki, gençler artık Thamade¹¹ otoritesini değerli kılan Çerkez toplumunun toplumsal normlarına da karşı gelmektedirler. Zira İnternet üzerinden örgütlenmeyi tercih etmelerindeki en önemli nedenlerden biri, sosyal ağlarda Thamade otoritesini hissetmiyor olmalarıdır. Castells (2012: 17-18)’in de ifade ettiği gibi, hükümetlerle birlikte geleneksel iktidarın kontrolü dışında kalan internetteki sosyal ağların yarattığı özerk alan, Çerkez (Adige) gençlerinin ortak bir soykırım hatırasını paylaşabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Böylece, gençler iktidar odaklarına karşı, karşı iktidarlar oluşturabilmektedirler.

4.2. Dönüş Sorunu

Çerkezlerin geri dönüş problemi toplu sürgünün ilk yıllarından beri devam etmektedir. Sonra ki yıllarda dönüş için çeşitli çalışmalarda bulunulsa da bunların çoğu, sürekli ve etkili bir başarıya ulaşamamıştır. Ulusaşırı dönemin getirdikleri sonucunda aynı anda hem anavatan hem de diasporada yerleşik bir düzen, iş ve sosyal yaşam kurma hayali bu süreçte gerçekleşme olasılığını şimdilik kaybetmiş olduğu söylenebilir (Erciyes, 2017: 22). Bu durum

¹¹ Thamade: Belirli bir görevi yerine getirmek üzere, belirli bir misyon ve statü ile seçilerek görevlendirilmiş kişi anlamında tanımlanmalıdır. Bilir kişi, Aksakal

hayallerde yaşatılanlar ile realitenin birbirinden artık çok farklı olduğunu da ortaya koymaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Sovyet makamları ret cevaplarına gerekçe olarak genellikle Kuzey Kafkasya'da toprak ve konut yetersizliğini gösterirdiler. Ancak tam da bu dönemde, 1940'ların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar SSCB'nin çok değişik bölgelerinden uzman ve "iş gücü" olarak Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerine planlı bir göç ve yerleşim gerçekleşti. Yönetimin bu soruna olumsuz yaklaşımına rağmen Suriye'den, Ürdün'den ve Türkiye'den bazı Çerkez aileler özel yollarla daha 60'lı yıllarda Kabartay-Balkar'a ve Adigey'e yerleşmeye başladılar. Sovyet vatandaşlığı ve propiska (ikamet belgesi) alma, yerleşme, döviz bozdurma v.b. konularda zorluk çıkardılar. Geri dönelerden bazıları bu engellemelere dayanamayarak pek konuksever davranmayan vatanlarını terk ettiler. Yerel makamların turist olarak gelip vatanında kalmak isteyen soydaşlarını zorla ülkeden sınır dışı ettiği olaylar da oldu. SSCB'de uygulanan prestroyka¹² politikasına bağlı olarak 80'lerin ikinci yarısında durum değişmeye başladı. Anavatanlarına dönmek isteyen soydaşlarının haklarını savunmak için o dönemde kurulan toplum örgütleri ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin bazı kesimlerinin hareketleri seslerini duyurmaya başladılar; oturumlarında, toplantılarında ve kongrelerinde bu sorunun adil çözümünü talep ettiler. Ortak toplum örgütü Adige Hase¹³ geri dönenlere yardım edilmesini başlıca görevlerinden biri olarak benimsedi. Adige Hase bünyesinde dışarıdaki soydaşların dönüşü için yardım şubesi açıldı. Bu şube en başta geri dönenler için konut sağlanması, Sovyet vatandaşlığı alma ve diğer işlemler için gerekli belgelerin tamamlanmasıyla ilgileniyordu. Kafkasya Dağlı Halkları Birliği de soydaşlara anavatana dönüş hakkı verilmesi talebini dile getirdi. KDHB'nin insiyatifiyle Ekim 1990'da Sohum'da yapılan ve 30 bin kadar kişinin katıldığı Kafkas Halkları Kongresi, BM Genel Sekreteri Peres de Cuelar'a, SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov'a, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a gönderilmek üzere bir bildiri kabul etmişti. Bildiride özellikle, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara engel çıkarılmadan anavatanlarına dönüş hakkı verilmesi isteniyordu. (Kuşhabiy, A; aktaran Papşu, M 2004,1-2).

Anavatana yönelenlerin ilk temsilcileri esas olarak iki toplum kesimiydi: Göç etmenin bütün olumsuzluklarına katlanmaya hazır olduğunu ifade eden, vatansever aydın kesim ve Kafkasya'da kârlı işler yapmaya çalışan iş adamları. Dönenlerin yarıdan fazlasını Suriye

¹² *Prestroyka* : Yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketleri

¹³ *Adige Hase: Adigelerin ortak olarak toplandıkları ve toplumsal kararların alındığı sivil toplum örgütleri.*

vatandaşları oluşturuyordu.¹⁴ Adigelerin geri dönüşü, Rusya elçiliklerinin ataları Rusya topraklarından göç etmiş kişilere Rusya vatandaşlığı verilmesi konusunda yetki kazanmasına bağlı olarak arttı. Örneğin, 1992 yılında Suriye'deki Rusya elçiliği Adigelere 120 pasaport verdi (Kuşhabiy, A; aktaran Papşu, M 2004,1-2). Dönüş problemleri Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde farklı farklı çözülmeye başlanmıştı. Adigey cumhuriyet statüsü kazandığı ve yeni yetkiler elde ettiği 1990'dan sonra dönmeye başladılar. Bu cumhuriyetin hükümeti dönenlerin problemlerine anlayışla yaklaştı ve vatandaşlık almak için belgelerin incelenmesi süresini daha kısa bir zamana indirdi, 1991-1995 yıllarında dönenlerin çoğu oturma belgesi ve vatandaşlık aldı. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde ise, ilgili makamların bu konuya ilgisizlerdi. Vatandaşlık işlemleri uzun ve zorlu Bürokratik süreçlere maruz kaldığından kolay çözülmüyordu. Örnek olarak, dönenlerden vatandaşlık almak için hiç çıkmadan KBC¹⁵ topraklarında üç yıl kalması gerekliliği verilebilir. Sonra ki yıllara bu sorunlara çözüm bulabilmek adına bakanlar konseyinde konuyla ilgilenmek üzere bir konsey kurulmuştu. Fakat bu konuyla ilgili düzenleyici bir yasa yoktu ve bu departmanın çalışmaları yetersiz kaldı. KBC'ye geri dönüş 1990'lı yılların başında daha çok arttı. 1990'da KBC'de toplam 100 kişi işlemini tamamlanmışken, KBC İçişleri Bakanlığı Vize ve Kayıt Şubesi'nin verilerine göre 1993'de dönen Adigelere 567 sürekli ikamet izni ve 371 oturma belgesi verildiği söyleniyordu (Kuşhabiy, A; Aktaran Papşu, M; 2004,1-2).

O dönemlerin dönüşçülük idealini savunlar tarafından çıkartılan diaspora yayınları olan Kafkas, Kamçı ve Yamçı dergileri sürgünü, diaspora asimilasyonunu ve geri dönüş göçünün önemini 1970'ler ortasında diaspora temsilcilerinin ilk resmi anavatan ziyaretleri anlatılarıyla beraber dile getirmiştir. Bu ilişkilere dayanılarak o yıllarda Sovyet Büyükelçiliği'ne yaklaşık 300 kişilik bir grup tarafından toplu geri dönüş başvurusu yapıldığına dair anlatılar mevcuttur, ancak Türkiye'de yaşanan 1980 darbesiyle birlikte tüm ilişkiler bir anda kesilmiş ve zor koşullarda kurulan bağlar kopmuştur (Erciyes, 2017: 7).

1 Temmuz 1994'de imzalanan Rusya Federasyonu iktidar organları ile Kabardey-Balkar Cumhuriyeti iktidar organları arasında yönetim konularının ve yetkilerin belirlenmesi hakkındaki antlaşma ile geri dönüş probleminin çözümü için hukuki zemin yarattı. Bu antlaşmaya göre, yurtdışından gelen Çerkezlerden ve Balkarlardan dönüşçüleri kabul etme ve yerleştirme konuları KBC'nin tasarrufuna geçmiş oldu. Bu, dışarıdaki Kuzey Kafkasyalı topluluklara Rusya hükümetinin Sovyet makamlarından farklı olarak geri dönüşlerine engel

¹⁴ <http://www.haberler.com/suriyeli-cerkesler-anavatanlari-cerkesya-ya-donmek-5022189-haberi/>

¹⁵ KBC: Kabartay Balkar Cumhuriyeti

olmayacağını gösteren siyasi bir anlamdı. Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde geri dönenler için geçici ya da sürekli konut bulma, iş bulma gibi ortak problemler oldu. Genel olarak Rusya'da ekonomik durumun kötüleşmesi, geri dönenlerin çoğunun Rusçayı iyi bilmemesi ve yerel yaşam koşullarıyla tanışık olmaması uyumlarını da güçleştirdi. Kuzey Kafkasya'da suç oranının artması da dönenler için ciddi bir problem oldu. Birçoğu suç dünyası tarafından taciz edildiler, soyulmaları, zorla paralarının alınması olaylarına rastlandı ve bazı insanlar öldürüldü. Sovyet sonrası toplumun bütün bu olumsuz gerçeklikleri geri dönüş sürecinde soğutucu etken oldu ve dışarıdaki Çerkezlerde tarihi anavatanları hakkındaki tasvirlerinin yıkılmasına yol açtı. Aynı durum Abhazya'da yaşandı. Dışarıdan gelerek savaşa (Ağustos 1992- Eylül 1993) katılan ve Abhazya'da sürekli olarak yerleşmek isteyen onlarca Abaza ekonomik ve gündelik problemlerle karşılaştılar. Aynı şekilde onlar da suç dünyasının tacizlerine uğradılar. Günümüzde birçok Adige ve Abaza anavatanlarına yerleşmeyi veya orada ortak işletmeler açmayı istediklerini ve buna hazır olduklarını belirtiyorlar ama bununla birlikte faaliyetlerinin, her anlamda. Güvenliklerinin sağlanmasını istiyorlar. Anavatanlarına dönme isteğini defalarca belirten dışarıdaki Çerkezlerin günümüzde ortaya çıkan böyle bir olanaktan yararlanmamaları gerçeği şu ki vatansever duyguların okşanmasıyla toplu dönüş olmuyor. Sadece büyük sosyoekonomik ve politik nedenler, doğal felaketler bütün bir halkı göç etmeye zorlayabilirmiş. Ancak az sayıda Çerkez'in anavatanlarına dönmesi de gösteriyor ki toplu dönüş bireysel olarak, kabul eden devletin iktidar organlarının yardımı olmadan mümkün değildir. Belirtmekte fayda var ki diğer birçok ülkede dönüş devlet politikasının meselesidir, değişik ülkelerden gelen soydaşlarını yerleştirmek için özel bir sistem vardır. Sonuç olarak, dışarıdaki soydaşlarımıza vatandaşlık verilmesi sorunu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yasal zeminde çözülmüş ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri hükümetleri dönenlere yerleşmeleri ve uyumları sürecinde yardım ederse gelecekte dönen Çerkezlerin sayısı artabilir. Abhazya'ya dönmek Rusya Federasyonu'na bağlı cumhuriyetlere dönmekten daha kolay. Sohum'da hali hazırda dönenlere toprak ve konut vermeyi de içeren bir dönüş programı mevcut. Moskova'nın 'potansiyel tehdit' gözüyle baktığı Adigeler için değil. Rusya, 1998'de Kosova'da iki ateş arasında kalan Adigelerden 169'unu özel operasyonla Adigey'de yeni kurulan Mafehable'ye yerleştirmişti. Bu operasyonda Boris Yeltsin¹⁶ üzerinde etkili Adigeler ile dönemin Adigey Devlet Başkanı Carım Aslan'ın rolü büyüktü. Adigelerin sadakatini kazanmak için bu jestin yapılmış olması ihtimal dâhilindedir (Kuşhabiy, A; Aktaran Papşu, M; 2004,1-2).

¹⁶Boris Yeltsin: Rusya'nın eski başbakanı ve devlet başkanı.

Dünyadaki diğer geri dönüş çalışmalarında olduğu gibi Adige ve Abazaların anavatana kısa süreli “dönüş ziyaretleri” geri dönüşün ilk adımları olmuş, günden güne dönüşçüler arasında yaygın olarak “dönüş artık buna dönüşmeli” gibi ifadelerle anavatan-diaspora arasında kurulan birden çok yerde yerleşik yaşamlar desteklenmeye başlanmıştır. 2015 yılında ise Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak krizi diasporayı tekrar yüzü anavatana dönük ama gidip gelme ihtimalleri belirsiz ya da kısıtlı hale getirmiştir (Erciyes, 2017: 26-27). Yaşanan olaylara bakıldığında geri dönüşün üzerinde, iki ülke arasında ki bağın etkili olması kadar küresel anlamda gerçekleşen olaylarda etkilidir.

5. Kosovalı Dönüşçüler, Mafehable

5.1. Kosovalı Dönüşçüler

Kosovalı Adigeler anavatanlarına yılların beklentisi, özlemi, umudu ile döndüler. Onlar artık anavatanları Kafkasya’da. Kosova’daki Adigelerin mallarını mülklerini bırakıp Vatan'a dönmeleri aslında tamamıyla anavatan hasretinden değil daha önce de belirttiğimiz gibi, biraz buldukları bölge de gerçekleşen zorluklardan ötürüdür. Dönüş fikri her ne kadar artık çok inandırıcı ve olası gelmese de isteyen herkesin istediği yerde istediği şekilde yaşayabilmesini ve anavatanlarına dönebilmelerini ifade ettiği için diasporadaki Çerkezler için çok önem atfetmektedir. Bu zamana kadar Yugoslavya'da Adigelerin de yaşadığından pek çok kimsenin haberi yokken fakat 1995'te Hasan Mercan isimli bir araştırmacı, Kosova’ya giderek "Adige" isimli köylerinde yaşayan bu köy halkını dış dünyaya tanıtmış oldu. Çalışmamamızın mevzuunu teşkil eden bu köy halkı, artık Mafehablelilerdir. Yugoslavya dağıldığında, çıkan iç savaş sırasında Kosova bölgesinde kalan Adigeler zor durumda kalmıştır. 1998 yılında, Adigey Cumhurbaşkanı olan **Aslan Carımov**, şimdiki Kültür Bakanı Sayın **Gazi Çemişo'yu** görevlendirerek, Rusya Federasyonu'nun sağladığı uçaklarla 22 aileden oluşan 101 Adige’yi Kosova'dan Adigey'e taşınmıştır. Daha sonra Kosova'da kalan 23 Adige daha Maykop'a gelmiştir. Bu dönüşçüler için Maykop şehrinin kenarında Mafehable köyü inşa edilmiştir. Nitekim bu durum, 21 Mayıs 1864 Büyük Çerkez Sürgününden sonraki gerçekleşen en büyük kitlesel dönüş olayı olarak tarihteki yerini almıştır. Her yıl, 1 Ağustos tarihi bayram olarak kutlanmakta ve geri dönüş için toplumu teşvik etmek amacıyla yaşatılmaktadır. Mafehable köyü hala yeni dönüşçülerini de beklemektedir (KAFFED,notlar).

1856 sonrası Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçmenlerin bir kısmı Osmanlı yetkilileri tarafından Varna üzerinden Kosova’ya sevk edildikleri söyleniyor. Geleneksel Çerkez

kaynaklarına göre Kosova sahasına gelen Çerkez sayısı toplam 12 bin (2.000 aile) kadardır. Niş tarafına yerleştirilen Çerkezler Sırp tarafından sürülünce Anadolu ve Suriye'ye gitmek zorunda kalınca, 1890'ların sonunda Kosova'daki Adigelerin sayısının aşağı yukarı 6.400 civarına gerilediği söylenmiştir. 1912 sonrası Adigeler daha büyük oranda göç etmiş, 1918'den sonra yine büyük bir göç olmuş ve sonuçta 1930'lu yıllarda 50 haneye düşmüşlerdir. Çoğu asimile olup Arnavutlaşan bu Adigelerin Balkanlar'daki son canlı kalıntısı Kosova'da Priştine'ye yakın mesafede yaşayan 300-400 kişilik Adige topluluğudur. 1995'te Prizren'de yayımlanan Kosova Türklerinin Çığ adlı dergisinde Kosova'daki bu Adige topluluğuyla ilgili röportajın yayımlanmasından sonra onların varlığı duyuldu. 1998-1999 Kosova Savaşında seslerini duyuran Abzeh boyundan Adigeler, 1999 yılında ilk grup olarak Adigey Cumhuriyeti ile Adige kuruluşlarının desteğiyle ata topraklarına getirilmiş ve onlar için Maykop'un dört kilometre yakınında çoğunluğu nüfusunun önemli bir kısmı Ermeni olan Rus köylerinin ortasında Mafehable adlı yeni bir Adige köyü kurulmuştu. Kosovalıların Adigey'den kısa sürede gideceklerine dair karamsar tahminlerin aksine, Adigey'e gelen yaklaşık 200 Kosovalı Adige'den sadece 30 kadarı sonradan Almanya'ya ve Türkiye'ye gitmiştir (Ülkelere Göre Çerkezler, 2017).

5.2. Adaptasyon

Dönüşçüler için bir umut örneği olan Mafehable de yaşam mücadelesi devam etmektedir, anavatanlarına dönmüş olmanın ve kaybettikleri akrabalarıyla bir araya gelmenin heyecanın adaptasyon sürecinde en büyük motivasyon kaynağı olduğu düşünülmektedir. Dönüşçülerin geldikleri günden bu yana sosyal, iktisadi, siyasi adaptasyon süreçlerinde bölge halkının ve Adigey cumhuriyetinin birçok çalışması olmuştur. Ama yine de dönenlerin adaptasyonunun gerçekleştiği şüphelidir.

Adigey Cumhuriyeti Milli İşler ve Halkla İlişkiler Komitesi'nde Mafehable köyünün düzenlemesiyle ilgili toplantılar yapılmaktadır. Komite Başkanı Asker Şalahov, konuşmalarında, Mafehable'de yaşayan geri dönüşçüler için elektrik, gaz ve su sağlanması, yolların asfaltlanması ve ev inşaatı için arsa ayrılması gibi konular üzerinde durmuştur. Şalahov, Natpress'e yaptığı bir açıklamada,¹⁷ “Mafehable köyünün problemleriyle ilgili konuların ele alındığı görüşmelerin, geri dönüşçü yurttaşlarımızın tedirgin olduğu konuların çözümü için gerçek bir adım olduğunu düşünüyorum” demiştir. Sürecin sonunda en kısa sürede, arsa verilecek 186 kişinin belirlenmesine, su ve gaz alanlarında ortak projelerin hayata

¹⁷ <http://natpress.net/index.php?newsid=8238>

geçirilmesi için kooperatif kurulmasına; Suriye'den gelen geri dönüşçüler için Rusya Federasyonu yasaları çerçevesinde Mafehable'de arsa ayrılması çalışmalarına devam edilmesine ve geri dönüşçülerin sosyal adaptasyonu çalışmalarına hız verilmesine karar verilmiştir. Adigey Cumhuriyeti'nde şu anda Türkiye, Ürdün, İsrail ve Avrupa'dan geri dönüş yapmış yaklaşık 1600 kişi yaşadığı söyleniyor. Bunun yanı sıra Suriye'deki savaştan sonra gelmiş 137 aile de Adigey'de yaşıyor (Ajanskafkas, 2017).

Suriye'den dönüş yapanların birçoğu yeni yerlerine uyum sağladı bile. Geri dönüş fikrinin kafalarından uzun yıllar çıkmadığını bildiğimiz Adige halkı için iyi bir örnek olan Mafehable'de durumun gerçekten bahsedildiği gibi olduğunu düşünmekteyiz. Artık kaldıkları yerleri anavatan edinen Adigeler için kendi anayurtlarında adaptasyon sorunu çekmeleri dünyanın en ironik olaylarından biri olsa gerek, bir halk için hiçbir yerde ve hiçbir koşulda kendi gibi olamamak ve her alanda asimilasyonla burun buruna olmak zor bir kültür mücadelesi gerektirir ve geri dönüş bile buna tam olarak çare olamayacak gibi durmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi dönüşçülere vatandaşlık verilmesi sorunu Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde yasal zeminde çözülürse ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri hükümetleri dönenlere yerleşmeleri ve uyumları sürecinde yardım ederse gelecekte dönecek Adigelerin sayısı artabilecektir. Çünkü diasporada yaşayan bir halkın şartlar ne olursa olsun, tarihi acının vermiş olduğu bir anavatan hasreti ve gündemi vardır. Bu bağlamda, Mafehable örneği geri dönüş fikri taşıyan herkese umut ışığı olmuş başarılı bir örnektir ve yeni dönüşçülere ilham kaynağı olup olmayacağı sorusunu akla getirmektedir.

6. Sonuç

Büyük Çerkez sürgünündeki sürgün edilen toplam nüfus hakkında iddia edilen farklı rakamlara rağmen şurası açıktır ki, gerçekler belgelenen rakamların da üstündedir: Tüm Kuzey Kafkasya'da kalan ve yer değiştirmeyen bütün Adigelerin sayısı 150 ile 200 bin dolayındadır. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adigelerinin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizlik hareketinin ne boyutta olduğu tahmin edilebilir. Sonuçları ile bakıldığında Kafkas-Rus Savaşları, zalimce, gayri insani koşullarda gerçekleşmiştir. Yaşanan süreç ve sonuçların kendisi ise, çağın değerleri ile söylenecek olursa İnsan Haklarına aykırıdır. Çünkü Adigeler, Rusların önünden kaçmış bir halk değildir. Adigeler tarihte örneği olmayan vatan savunması vermiş ve kaybettiği için de ülkelerinden zorla çıkartılmış bir halktır. Kaldı ki, Resmi Rus tarihinde, "Dağlıların Göçü"

olarak tanımlanan, 19. yüzyılın bu büyük nüfus hareketinin bir sürgün olduğu artık kabul ediliyor olmasına ve tarihin en önemli sürgünleri arasında olmasına rağmen, Telafi etme yönünde Rusya hükümetince pek bir şey yapılmamıştır. Bir yandan göçlerle oluşturulan yeni yapay devletler oluşturulurken (İsrail gibi) bir yandan da Kafkasyalı Adigeler gibi halklar binlerce yıldır yaşadıkları ve kimliklerinin oluşumundaki en önemli unsur olan coğrafyalarından çıkarılmışlardır. Kanaatimizce bunda belki Kafkas halklarının uğradığı bu dramatik faciyanın uluslararası düzeyde dikkate değer bir ilgi görmemesi de yatmaktadır. Zira oluşturulan yeni düzen için aykırı bulunmuşlardır. Öte yandan sürgün, Adigelerin tarihi gelişimini de tamamıyla değiştirmiş ve mevcudiyetlerinde fevkalade olumsuz rol oynamıştır. Bu yaşananlar sadece gidenleri değil kalanları da sosyoekonomik, politik ve kültürel gelişmeler açısından onlarca yıl geriye atmıştır. Özetle Rus Çarlığının egemenlik politikası ile Adige halkı tamamen dağılmış ve köklerinden koparılmış ve günümüze kadar gelen süreçte de bunu telafi edici herhangi bir hukuki sosyal ve akademik çalışma yapılmamıştır

Sürgün edildikleri bölgelerde Adigelerin çoğu ikinci bir sürgüne mahkûm kalmış ve gittikleri yerlerde hem kültürel olarak hem de ekonomik olarak ciddi adaptasyon sorunları yaşamışlardır. Uzun yıllar süren Rus-Kafkas savaşlarından sonra gittikleri bölgeleri anayurtları saymış ve yine o bölgelerde büyük savaşlarda büyük kayıplar vermişlerdir. Kosovalı Adigelerin de yaşadığı aslında tam da budur, yaşadıkları Kosova'da belki de muhatabı bile olmadıkları bir savaşın içinde kalmış ve bu sırada seslerini anayurtlarında ki yetkililere duyurmayı başarmışlar ve onların gösterdiği destek ve özveriyle anayurtlarına dönmüşlerdir. Onlar için kurulan Mafehable isimli köyün bütün masrafları Adigey cumhuriyeti tarafından karşılanmış ve dönüşçülere yaşamlarını devam ettirebilmeleri için arazi tahsis edilmiştir. Böylece Mafehable'ye her türlü sosyal, iktisadi destek soydaşları tarafından sağlanmış, köy tam da ismi gibi Adige Diasporası için bir ışık bir aydınlık haline gelmiştir. Yine de diasporadakiler için toplu bir geri dönüş fikri olduğu tam anlamıyla söylenemese de, zorla yerlerinden edilen bir halk için bir zafer ve sevinç etkisi de yapmış olduğu kaçınılmazdır. Öte yandan Adige halkının yüzyıllardır süren diaspora hayatında onca yıldan sonra bunun tek örnek olması aslında aynı zamanda da bir umutsuzluk göstergesidir. Bunu besleyen sebep her şeyin güllük gülistanlık olmamasından da kaynaklanmaktadır. Yerleştirilen bölgelerde yaşanan sıkıntılar anavatana dönüşle her şeyin bitmediğidir ve bu durumun özgürlük getirmeyeceği fikrinin yayılmaya başlamasıdır. Aynı zamanda bunlara geri dönüş yapanların çektiği sıkıntılar ve çizilen imaj, ziyaret amaçlı gidenlerin bile artık kendilerini orda yabancı hissetmeleri de sayılabilir. Kafkasya'nın ataların arkalarında bıraktığı

aynı Kafkasya olmadığı kesindir. Kim bilir belki de toplu geri dönüşü en olası kılacak durum ve bununla gelecek tam özgürlük fikri küçük bir ihtimal olan tam bağımsızlık olacaktır. Yoksa burada incelemesini yaptığımız Mafahable örneği sadece sembolik olmaktan öteye gidemeyecek ve Adige ruhu huzura asla kavuşamayacaktır.

Kaynakça

Alankuş, S. (1995). Kültürel/Etnik Kimlikler ve Çerkesler, Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-Ekonomik Gelişme, Ankara Kaf-Der Yayınları, ss. 33-54.

Berzeg, K. (1990). İslam Aleminde Çerkez Liderliği Dönemi (Mısır Çerkez Devleti 1250-1517), Tarih ve Toplum, 13 (77), ss. 48-49.

Castells, M. (2012). İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, (Çeviren: Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çerkeslerin Sürgünü (1993). 21 Mayıs 1864, Yayınlayan Kuzey Kafkasya Kültür Derneği, Ankara 1993, ss. 1

Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, International Strategic Research Organization (USAK).

Kaya, A. (2007). Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar, Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler, (Derleyen: S.C. Mazlum ve E. Doğan). Bağlam Yayınları, ss. 57-76.

Kuşhabiyev, A. (2004). 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı:21.

Sancar, M. (2007). Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, M. (2011). Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu, Birikim Dergisi, (211), ss.1826

Tavkul, U. (2002). Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tavkul, U. (2007). Kafkasya Gerçeği, İstanbul: Selenge Yayınları.

Yel, S. ve Gündüz, A. (2008). XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri, Academic Journal of Turkish Studies, 3(4), ss. 949-983.

Yılmaz, A.N ve Kılıçoğlu, G. (2015). Kafkaslardaki Türk Dili ve Kültürünün Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar, Yeni Türkiye, (71), ss.174-203.

Yüksel, H. (2011). Bir Etnik Grubun Hayatta Kalma, Süreğenliğini Sağlama ve Kültürel Aktarım Pratikleri: 20.Yüzyılda Uzunyayla Çerkesleri Örneği, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Ajanskafkas, <http://ajanskafkas.com/surmanset/geri-donuscu-koyu-mafehable-iyilestiriliyor/> (26.05.2017)

KAFFED Notları, <http://www.kaffed.org/bilgi-belge/donus/item/132-anayurda-donus-ve-adaptasyon.html> (25.05.2017)